

O PROBLEMU PREVOĐENJA S DIJALEKATA

NEVENKA KOŠUTIĆ-BROZOVIĆ

Posljednjih se godina opaža u Hrvatskoj jedna zanimljiva i vrlo specifična pojava – nesumnjiva obnova interesa za našu dijalektalnu riječ, kajkavsku i čakavsku. Ta je pojava zahvatila razne društvene slojeve i razne kulturne sredine. Na najširem planu ona se manifestira npr. u iznimnom uspjehu koji u svim hrvatskim slojevima i svim hrvatskim krajevima doživljuju Krapinski festival kajkavske popevke i Postirske fraje, ili pak dijalektalne TV serije kao čakavsko »Naše malo misto« i kajkavski »Mejaši«. ¹ Ali o tom obnovljenom interesu svjedoče nam na jednom drugom nivou i pojave kao časopisi »Kaj«, »Čakavska rič« i »Hrvatsko Zagorje«, Sabor čakavske poezije u Žminju, Recital kajkavske lirike u Zelini, i Dani kajkavske riječi u Zlataru – da spomenem samo najvažnije manifestacije koje, okupljajući na jednom mjestu stvaraoce i kritičare, folkloriste i književne historičare, ukazuju na interes naše javnosti za tu problematiku. I konačno, taj obnovljeni interes nije ostao ograničen samo na suvremeno dijalektalno stvaranje, na folklornu kajkavsku i čakavsku riječ ili na proučavanje starije baštine kajkavske i čakavske književnosti i pismenosti – pojave koje se osjećaju već nekoliko godina – već se u najnovije doba opaža i težnja da se standardni hrvatski književni jezik obogati riječima kajkavskoga i čakavskog podrijetla, u čem sigurno ima i realnih i konstruktivnih zahtjeva.

Ostavit ću ovdje po strani inače veoma zanimljivo pitanje gdje treba tražiti uzroke i korijene toga obnovljenog interesa za našu kajkavštinu i čakavštinu, a neću se upuštati ni u nagađanja hoće li to zanimanje

¹ U svojem članku *Televizija i narječja* (»Vjesnik u srijedu«, XX/1971, 14. srpnja) Igor Mandić citira McLuhana: »Jedan od najneobičnijih događaja u Engleskoj, nakon pojave televizije, bio je nagli razvoj pokrajinskih narječja«. McLuhan i I. Mandić, koji smatraju da »televizija budi dijalekte«, nesumnjivo su općenito u pravu, jer npr. u Srbiji, gdje ne postoji fenomen dijalektalne književnosti (u Sremca i Stankovića imamo samo dijalekatske interpolacije), televizijski se serijali redovno koriste dijalektima, ali hrvatski se »slučaj« ni pošto ne može ni kulturološki ni sociološki svesti na djelovanje televizije. Mandićev je članak pretiskan u riječkom časopisu »Dometi« (IV/1971, br. 8, str. 71-72), koji inače redovno donosi priloge pisane čakavskim dijalektima i rasprave o književnoj i drugoj dijalektalnoj problematici.

uroditu literarnim plodovima koji bi se mogli mjeriti s dostignućima tri-desetih godina, kada nastaje većina najvažnijih i najvrednijih ostva-renja hrvatske dijalektalne poezije. Pozabavit ću se samo jednim pita-njem o kojem se dosad u nas nije opširnije ni sustavnije raspravljalo, a koje će, vjerujem, biti interesantno za ovaj skup. Mislim naime na pro-blem prevođenja s dijalekata na strane jezike.

O tom se problemu u stručnoj literaturi o teoriji prevođenja, bar onoj koja je meni bila dostupna, relativno malo i najčešće usputno ra-spravlja, ili se ta tema uopće ne spominje, vjerojatno zato što taj pro-blem u drugim literaturama nije tako aktualan kao u starijoj i novijoj hrvatskoj književnosti.² U nas se pak, i u Hrvatskoj i u ostalim jugosla-venskim zemljama, uopće premalo raspravlja o problematici i napose o teoriji prevođenja, osobito kad uzmemo u obzir da je sama naša prevo-dilačka djelatnost inače prilično živa i u neprestanom porastu, po nekim statistikama i jedna od uopće najživljih. Ukoliko se ipak i piše o toj pro-blematici, najčešće je to vezano uz konkretne prijevode ili uz prevođenje pojedinih djela i pisaca, a ako se i zalazi u općenitija pitanja, onda se pretežno radi o problemima metrike i versifikacije (heksametar, *endeca-sillabo*, aleksandrinac, *blank verse*, prevođenje romanci s asonancama ili bez njih, itd.), ili o problemima prevodilačkoga procesa uopće. Koliko je ta problematika aktualna, svjedoči nam i inicijativa Saveza književ-nih prevodilaca Jugoslavije, koji je izdao dva zbornika radova o pro-blemima prevođenja,³ pa mislim da neće biti neumjesno ako predložim da slijedeća inicijativa potekne s naše strane te da se jedan od budućih skupova, na kojem bi uz književne teoretičare, kritičare i historičare bili zastupani i prevodioci, posveti u cjelini teoriji i praksi hrvatske pri-jevodne literature, odnosno prevođenja hrvatske književnosti na strane jezike. Možda bismo na taj način mogli učiniti još jedan korak naprijed do jedne sustavne i moderne teorije prevođenja, kao i historije hrvatske prevodilačke djelatnosti.

Što se pak tiče samoga prevođenja s dijalekata na strane jezike, mo-ram odmah na početku istaknuti da sva hrvatska književnost pisana na čakavštini ili kajkavštini ne stavlja prevodioca pred iste zadatke, već se pred njim postavljaju tri razna problema:

1. problem prevođenja književnih djela pisanih na dijalektu prije formiranja standardnoga jezika:

² Jiří Levy, *České teorie překladu*, Praha 1957, 946 str.; – A. V. Fedorov, *Uvedenie v teoriju perevoda*, 2. izd., Moskva, IILJa. 1958, 376 str.; – *On Translation* (Edited by R. A. Brower), Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1959. XI+297 str.; – *Masterstvo perevoda* (Redkollegija P. G. Antokol'skij i dr.), Moskva, Sovetskij pisatel', 1959, 512 str.; – *Teorija i kritika perevoda* (Otv. redaktor B. A. Larin), Leningrad, Izd. Leningradskogo universiteta, 1962, 168 str.; – Georges Mounin, *Les problèmes théoriques de la traduction*, Paris, Gallimard, 1963, 301 str.

³ *Zbornik radova o teoriji prevođenja*, Beograd, Naučna knjiga, 1963, 158 str.; – *Zbornik radova o prevođenju*, Beograd, Izd. SKPJ, 1966, 114 str.

2. problem prevođenja dijalektalne književnosti;
3. problem prevođenja dijalekatskih interpolacija unutar književnog teksta pisanoga standardnim jezikom.

U prvom slučaju, naime ako se radi o starijoj hrvatskoj književnosti realiziranoj u čakavštini ili kajkavštini prije stvaranja ili bar prije općega prihvaćanja hrvatskoga književnog jezika na novoštokavskoj osnovici, prevodilac se neće naći ni pred kakvim specifičnim problemom vezanim uz dijalektalni izraz, jer su i čakavština i kajkavština u tim razdobljima vršile funkciju literarnoga jezika, jednako kao i štokavština dubrovačkog ili bosanskoga, odnosno poslije i slavonskoga, dalmatinskog ili ličkoga tipa. Imamo dakle istu situaciju kao kada se prevodi antička grčka književnost, koju će prevodilac jednako tretirati radilo se o djelima pisanim na jonskom, eolskom ili dorskome. Znači, Marulić i Gundulić, Brezovački i Držić, u jezičnom su pogledu ravnopravni, i prevodilac im treba pristupati s istim kriterijima kao što pristupa bilo kojemu drugom evropskom piscu odgovarajućih razdoblja. Prevodilac je dakle savršeno slobodan da sve te tekstove prevodi bilo potpuno neutralnim standardnim jezikom, kao što to najčešće i biva, bilo da im dá laku arhaičnu notu ili pak, ako to tematika dopušta, stanovitu primjesu lokalnoga kolorita.⁴

Specifični se problemi u prevođenju s dijalekata javljaju prema tome tek nakon formiranja jezičnoga standarda, i to se, kako je već rečeno, javljaju u dva vida: problem prevođenja dijalektalne književnosti, tj. djela pisanih u cjelini na dijalektu, i problem prevođenja dijalekatskih umetaka u tekstovima pisanim na standardnome književnom jeziku.

Problem hrvatske dijalektalne književnosti vrlo je kompleksan, složeniji možda nego i u jednoj drugoj evropskoj literaturi, a posebnu mu važnost daje i činjenica da se u nas služio dijalektom veći broj vrhunskih pisaca nego u drugim zemljama gdje se javlja taj isti fenomen (prije svega Italija i Njemačka). No problem postaje još kompliciraniji ako ga razmotrimo sa stanovišta prevodioca. Naime, po literarnohistorijskim i jezičnim kriterijima dijalektalna je književnost samo ona koja je nastala nakon formiranja standardnog jezika i koja je pisana na dijalektima što se bitno razlikuju od njegove dijalekatske osnove, pa bi se, prema tome, u hrvatskoj književnosti dijalektalnim mogla smatrati samo djela pisana u novije doba kajkavski ili čakavski. Pri pre-

⁴ Ilustrativan primjer daje Janko Moder, koji, govoreći o svojim prijevodima Držića, veli da ga je pokušao prevesti u suvremeni koparski dijalekt, ali uvidjevši neadekvatnost toga postupka, preradio je cijeli prijevod u suvremeni slovenski standardni jezik, a onda na koncu dodao još »rahel nadih primorske govornice« i »rahel nadih starine« (Janko Moder, *Ob Marinu Držiću v slovenščini, Zbornik radova o teoriji prevođenja*, Beograd 1963, str. 119–126). Za prevođenje na hrvatski karakterističan je primjer nekih prijevoda talijanske renesansne književnosti kojima F. Cale daje blagu arhaičnu notu dubrovačkoga renesansnog izraza.

vođenju se pak isti problem nameće za tekstove pisane na kajkavskim ili čakavskim dijalektima kao i za one pisane na pojedinim dijalektima štokavskoga narječja. Prevodilac dakle stoji pred istim zadatkom kad prevodi Vojnovićevu *Dubrovačku trilogiju*, pisanu dubrovačkim štokavskim dijalektom, ili *Klupko* Pere Budaka, pisano ličkom ikavskom štokavštinom, kao i kada prevodi Kolarevu kajkavsku dramu *Svoga tela gospodar* ili Gervaisovu čakavsku komediju *Duhi*, da se zadržim samo na scenskoj literaturi. Izbor jezičnih sredstava kojima će se poslužiti ovisi o samom prevodiocu: sva ta djela mogu se prevesti bilo čistim standardnim književnim jezikom, kao što je to npr. slučaj u talijanskom i češkom prijevodu prvoga dijela *Dubrovačke trilogije*, mogu se prevesti stiliziranim standardnim jezikom – npr. za *Trilogiju* bi odgovarala arhaizacija izraza, a za Budaka i Kolara unošenje folklornih i(li) rustikalnih jezičnih elemenata – ili se pak može odabrati kakav dijalekt koji bi s ovoga ili onog razloga mogao proizvesti odgovarajući dojam. Tako su npr. u nas Goldonijeve *Baruffe chiozzotte* prevedene čakavski,⁵ što je omogućeno analognim mediteranskim sredinama, dok bi bilo potpuno deplasirano da su bile prevedene kajkavski. No i književni jezik s nešto malo lokalnog primorskog kolorita bio bi jednako uspješan i vjerojatno je da taj srednji postupak daje u najvećem broju slučajeva najsigurnije rezultate.

Osim toga, za prevodioca se u okviru dijalektalne književnosti na poseban način postavlja razlika između djela pisanih na živim lokalnim govorima (obično na rodnom govoru piščevu) i djela koja umjetno oživljuju književne forme starih dijalekata. Prvi smo slučaj već razmotrili. U drugome, kakav u nas nalazimo npr. u Krleže, koji u *Baladama Petrice Kerempuha* oživljuje stari kajkavski književni jezik, ili u štokavca Ujevića, koji jedine svoje dvije čakavske pjesme piše jezikom Marulićevim, prevodilac se nalazi u drugim uvjetima izbora: naime, budući da se radi o predstandardnim formama književnog jezika, o kojima sam govorila na početku, dovoljno je da se posegne za malo arhaičnijim formama standardnoga jezika pa da se postigne odgovarajući efekt. Tako je npr. postupio Hiršal u svojem češkom prijevodu *Balada*, pa iako se sav uspjeh toga prijevoda ne može pripisati samo takvu postupku (stanovitu su ulogu odigrale kajkavsko-češke sazvučnosti i zajednički hrvatski i češki fond austro-ugarskih asocijacija), nesumnjivo je da arhaičnost Hiršalova izraza daje njegovu prijevodu prednost pred ruskim prepjevima *Balada*, u kojima je upotrebljen moderni jezik.

Pri prevodenju dijalektalne književnosti prevodilac ima dakle na raspolaganju tri mogućnosti izbora i, teoretski uzev, može svoj posao uspješno izvršiti posluživši se bilo kojom od njih, iako, ponavljam, osobno smatram da je srednje rješenje najčešće najsigurniji put do uspjeha. Drugačiji je međutim slučaj s dijalekatskim interpolacijama u tekstu na standardnom jeziku ili na govorima koji su u pred-

⁵ Pod naslovom *Ribarske svade* preveo Ivo Tijardović na splitsku čakavštinu; prijevod nije tiskan.

standardnom razdoblju vršili funkciju literarnog jezika (pod ovim drugim mislim npr. na pojave kakve u hrvatskoj književnosti imamo kod starih dubrovačkih pisaca, recimo u Držića, čiji Kotorani govore bokeljskim dijalektom). Te interpolacije, bez obzira radi li se o pojedinačnim riječima, ili samo o pojedinim pasusima, ili pak o svim dijalogima određenih ličnosti – imaju unutar jednoga književnog teksta strogu stilističku funkciju, bilo da služe samo stilskoj iznijansiranošću izraza, ili karakterizaciji likova, ili se njima postiže lokalni kolorit. Ta je pojava u literaturi vrlo stara, nalazimo je već u antičkim tekstovima, a nalazimo je i u onim modernim literaturama u kojima uopće nema pojave dijalektalne književnosti, ali se pisci služe dijalektom u iste stilske svrhe radi kojih posežu npr. za žargonom ili za tuđim jezicima. U svim tim slučajevima prevodilac u načelu ne bi smio imati slobodu izbora ukoliko želi ostati vjeran originalu, jer su sve te interpolacije integralan dio stilske strukture originalnoga teksta. Drugim riječima, prevodilac nema slobode izbora da li da te elemente zanemari ili ne, a preostaje mu samo slobodan izbor k a k o da ih izrazi. Tako su npr. u hrvatskom prijevodu *Buddenbrookovih*⁶ upotrebljena u odgovarajućim dijalogima dva hrvatska narječja, pothvat koji je svojedobno bio označen kao vrlo smion. Prevodilac je naime umetke na *Plattdeutschu* zamijenio riječkom čakavštinom, a minhenski govor tzv. vlaškovuličanskom kajkavštinom. Pri ocjeni toga prijevoda pitanje je samo da li su pronađeni najsretniji adekvati (osobno npr. smatram da bi govoru stare trgovačke aristokracije iz Lübecka bolje odgovarao dubrovački govor,⁷ moglo se čak posegnuti i za književnim jezikom lokalno koloriranim na dva razna načina, tj. jedan kao adekvat za Lübeck, a drugi za München), ali nesumnjivo je da se stanovita diferencijacija u govoru likova morala ovako ili onako postići; sloboda prevodioca ogleda se u tom da odabere postupak koji smatra umjetnički najuvjerljivijim. Jasno je da takvi zahtjevi često pričinjavaju prevodiocima velike teškoće pa ih oni vrlo rado naprosto zaobilaze, što po mom mišljenju dovodi do očitih promašaja.

Da ilustriram tu tvrdnju primjerom iz hrvatske književnosti, odabrala sam Krležin roman *Povratak Filipa Latinovicza* (1932), kao djelo koje je u modernoj hrvatskoj književnosti doživjelo najveći broj prijevoda (prema podacima kojima raspolazem, roman je od 1936. do 1969. preveden na 14 jezika, i to kronološki ovim redom: češki, francuski, poljski, mađarski, engleski, njemački, švedski, danski, norveški, albanski, slovenski, bugarski, rumunjski, ruski)⁸. Sam tekst sadrži relativno malo

⁶ *Buddenbrookovi*, prev. Iva Adum, Zagreb, Zora, 1950.

⁷ S prevodilačkoga stanovišta uopće nije bitno što se književnohistorijski i lingvistički položaj *Plattdeutscha* prema standardnomu *Hochdeutschu* savršeno razlikuje od odnosa dubrovačkoga govora prema hrvatskomu književnom i jezičnom standardu; uostalom, s lingvističkoga stanovišta ni čakavština nema status kakav ima *Plattdeutsch*.

⁸ 1. *Návrat Filipa Latinovicze*, prev. Věra Vrzalova, V. Praze, L. Mazač, 1936 (Jihoslovanská knihovna, sv. 6); *idem*, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959; – 2. *Le retour de Philippe Latinovicz*,

dijalekatskih umetaka, gotovo svi su stavljeni u usta seljakâ, a stilski su vrlo funkcionalno upotrebljeni, pa ne služe samo karakterizaciji likova i stvaranju opće atmosfere već u određenim situacijama izravno uvjetuju ponašanje i reakcije glavnoga junaka.

Tu funkciju može vršiti i jedna jedina riječ. Npr. na početku Filipova kostanjevečkog boravka izbila je jedne noći u susjedstvu vatra:

»Ogenj, ogenj«, vikali su glasovi u tmini.

»Ogenj!« Ta stara zaboravljena riječ probudila je u Filipu jak osjećaj panonske podloge. On ni sam nije znao zašto, ali u taj tren osjetio je neobično jako neku subjektivnu elementarnu pripadnost toj podlozi: osjetio se doma.

I kao da je to posve prirodno, on je nošen zanosom svoje kostanjevečke pripadnosti i solidarnosti navukao u brzini na sebe svoje stvari i izjurio u noć. [...]⁹

Da ne citiramo dalje – Filip je iz zapaljene staje spasio seljakova bika, i ne razumijevajući ni sam što ga je nagnalo na takav njemu tako neprimjeren »ludački čin«, pokušao je poslije analizirati svoj postupak do nejneznatnijih detalja te na prvo mjesto stavlja »i ono neobično drago, tajanstveno, starokalendarsko djelovanje drage, starinske i zaboravljene riječi 'ogenj'« [...]¹⁰

Znači, da bismo ostali umjetnički vjerni Krležinu tekstu, ne bismo smjeli ni u kojem jeziku kajkavsku riječ *ogenj* zamijeniti standardnim izrazom za taj pojam, jer riječ *vatra*, koju Krleža u tom odlomku inače često upotrebljava, nema za Filipa nikakve afektivne vrijednosti i stoga vjerojatno ne bi mogla utjecati na njegove postupke. Pogledajmo dakle sada kako su taj problem rješavali pojedini prevodioci.

prev. Mila Djordjević et Clara Malraux, Paris, Calmann-Lévy, 1957; – 3. *Powrót Filipa Latinowicza*, prev. Maria Krukowska i Zygmunt Stoberski, Warszawa, Czytelnik, 1958; – 4. *Filip Latinowicz hazatérése*, prev. Illés Sándor, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1959; *idem*, Novi Sad, Forum, 1964; *idem*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1965; – 5. *The Return of Philip Latinowicz*, prev. Zora G. Depolo, London, Lincolns-Prager Publishers Ltd, 1959; – 6. *Die Rückkehr des Filip Latinowicz*, prev. Klaus Winkler, Frankfurt a. M., Suhrkamp, 1961; *idem*, Wien, Gutenberg, 1968; – 7. *Återkomsten*, prev. Christina Gartz, Stockholm, Albert Bonniers Förlag, 1968; – 8. *Filip Latinowicz's hjemkomst*, prev. Per Jacobsen, København, Jespersen og Pios Forlag, 1964; – 9. *Filip Latinowicz's hjemkost*, Oslo, Cappelen, 1965 (Cappelens moderne klassikere); – 10. *Kithimi i Filip Latinowiq*, prev. Sulejman Drini, Prishtinë, Rilindja, 1965; – 11. *Urnitev Filipa Latinowicza*, prev. Fran Smerdu, Ljubljana, Državna založba, 1966 (Kiosk 55); – 12. *Završtaneto na Filip Latinović*, prev. Sijka Rajčeva, Sofija, Narodna kultura, 1966 (Biblioteka izabrani romani, 5); – 13. *Introarcearea lui Filip Latinowicz*, prev. Virgil Teodorescu i Radu Flora, Bucuresti, Literatură universală, 1968; – 14. *Uozrašćenie Filipa Latinoviča*, Moskva, Hudožestvennaja literatura, 1969.

⁹ *Sabrana djela*, sv. 3, Zagreb, »Zora«, 1962, str. 81–82.

¹⁰ Na stilsku vrijednost i funkciju te riječi ukazao je već Ivo Frangeš u raspravi »U potrazi za izgubljenim djetinjstvom. Nekoliko paralela uz 'Povratak Filipa Latinowicza', *Krležin zbornik*, Zagreb, Naprijed, 1964, str. 198–199.

Od četrnaest meni poznatih prijevoda njih jedanaest prevodi Krležin *ogenj* standardnim jezičnim sredstvima,¹¹ iako je sigurno da su bar poneki prevodioci uz malo truda mogli naći u svojem jeziku adekvatniju zamjenu, npr. u rumunjskome se mogao umjesto standardnoga *foc* upotrebiti arhaizam *pojar*.¹² Samo u tri slučaja primijenjen je specifičan postupak: ruski prevodilac upotrebljava ruskocrkvenoslavenski arhaizam *огнь* umjesto standardnog ruskog *огонь*, danski se služi umjerenim arhaizmom *ildløs*, a njemački je pokušao riješiti problem na interesantan i osebujan ali ne i prihvatljiv način¹³ pa ću ga stoga citirati:

*»Feuer! Ogenj! Ogenj!« riefen die Stimmen in der Finsternis.
»Ogenj!« Dieses alte vergessene Wort weckte in Filip ein starkes
Gefühl seiner panonischen Grundlage.*

Prema tome, gotovo četiri petine prevodilaca iznevjerilo je Krležin tekst i stavilo u nedoumicu svoje čitatelje, kojima ne može biti jasno zašto bi Filip doživljavao kao »staru« i »zaboravljenu« riječ jedan u njihovu jeziku običan, svakodnevan i stilski neutralan izraz.

Sličnu funkciju namjenjuje Krleža i kajkavskim dijaložima. Izabra-la sam jedan odlomak u kojem se Krleža služi trima jezičnim sredstvi-ma – kajkavštinom, njemačkim i književnim hrvatskim jezikom – kako bih pokazala da je nemoguće prevoditi takve tekstove u istoj jezičnoj ravnini. Radi se o sceni iz XIV poglavlja, u kojoj se gospodsko društvo zabavlja ispitujući seljanku Jagu, koja je, navodno, vidjela duh pokoj-noga grofa:

A Tassilo plemeniti Pacak, nećak velikožupanskog kućedomaćina, svršeni igrač lawn-tennisa, osvajač žena, plesač i ljevičar, preuzeo je u tom veselom događaju neku vrstu uloge tumača između muca-vog i zbunjenog medija Jage i ovog visokopoštovanog gospodskog društva. On je stajao tik uz Jagu i držeći je za lijevu ruku, da Jagi bude lakše kod tog ispitivanja:

»Prosim vas, Jago, bude spametni! Mi bi šteli znati gdi ste vi vid-li pokojnu ekselenciju? Od prilike da nam rečete gdi je to bilo? Pri glashauzu, pri kapeli, vu dvoru, na ganku, gdi od prilike?«

¹¹ Češki prijevod izražava se glagolski *hoří* (»gori!«), francuski ima sintagmu *au feu!* (standardni poziv u slučaju požara), a ostali donose najnormalnije riječi za pojam »vatra« ili »požar«.

¹² Na ovom mjestu željela bih zahvaliti kolegama Włodzimierzu Kotu (Krakov), Nadeždi Lebedevoj (Moskva), Štefanu Barbariču (Zadar), Pirinki Penkowskoj-Pedersen (Odense), Mariji Mikula i Gerhardu Newekłowskiemu (Beč), Reinhardu Laueru (Göttingen), Ingeborg Muur (Oslo), Anne Marie i Robertu Hinderling (Regensburg), Emilu Vrabiecu (Bukurešt), Ademu Blaceu (Beograd), Istvánu Potu (Budimpešta), koji su mi poslali podatke o meni nepristupačnim prijevodima, ili dali komentare za jezike kojih ne poznajem, ili mi izašli ususret u oba smisla.

¹³ Po mišljenju prof. Lauera, uspjelije bi rješenje bilo da je prevodilac upotrebio pučki arhaizam *Feurio!*

Jaga nije znala da navede ni jedan novi momenat. Ona je ostala kod svoje prve formulacije:

»Prosim ih, milostivi gospone, ja sem z mojimi očimi vidla Njihovo Gospodstvo, kak sad njih, ter im drugo povedati nemrem! Kak duha gledeti treba, to ja nemrem znati. Kak se to dela, naj se sker-bè spametnèši ki razmeju!«

»Was sagt sie, ich versteh' sie kein einziges Wort«, opet se javio grofičin glas, a njena se grlena jabučica maknula pod crnom baršunastom pantljikom, kao da joj je tamo pod kožom nešto živo, pak se miče.

»Sie kann nicht wissen, sagt sie, wie man Gespenster schaut! Sie hat den seligen Grafen gesehen, aber wie man Geister eigentlich schauen soll, für das sollen sich kümmern, die solche Sachen besser verstehen!«

»Možda bi bilo dobro da nam opiše kostim pokojnoga grofa«, javila se sto i sedam kila teška supruga općinskoga liječnika, sva crvena od treme što i ona sudjeluje kod ovog duhovitog događaja.

»Jaga, čujete me, prosim vas, gospoda bi štela znati, da nam veliste kak su pokojna ekscelencija bili oblečeni?« sagnuo se Tassillo plemeniti Pacak spram Jage i ljubezno je uštinuo sa dva prsta za podbradak.

»Imeli su dugi surtak z rukavi, a črlen kak pomagranate«, branila se Jaga nemoćnim i sapetim kretnjama da se otme Pacakovoj nametljivosti, a nije znala kako da ga se riješi.

Grofica je opet nije razumjela ni riječi. »Ich verstehe sie kein Wort!« I kao da je gluha, njen piskutljivi glas samo je povećavao Jaginu nervozu. Vidjelo se da se Jaga počinje već osjećati krivom što ne zna njemački.

Ne želim ovdje ulaziti u stilsku analizu Krležina izbora raznih jezičnih medija,¹⁴ kojima je službu lako uočiti iz citiranoga ulomka scene s Jagom, već ću se ograničiti da iznesem postupke pojedinih prevodilaca s njemačkim i kajkavskim dijalozima.

Svih četrnaest spomenutih prijevoda zadržava u tekstu njemačke dijaloge, s time da se u svim prijevodima, osim u češkom i slovenskome, tekst prevodi ispod crte, odnosno u engleskom u zagradama, dok su u samom njemačkom prijevodu ti dijelovi teksta tiskani kurzivom, a prevodilac mjestimice »ispravlja« Krležin njemački jezik.¹⁵ Što se pak dija-

¹⁴ Taj problem usputno obrađuje Sibylle Schneider u svojoj disertaciji *Studien zur Romanteknik Miroslav Krležas* (München, Otto Sagner, 1969), ali ne dotiče se pitanja prevodenja.

¹⁵ Kako Krležini likovi govore austrijskim njemačkim, u koji se često potkradaju slavenske konstrukcije, njemački prevodioci lako dolaze u napast da Krležine njemačke tekstove korigiraju. To vrijedi za prijevod *Filipa Latinovicza*, ali i u još većoj mjeri za prijevode njegovih drama iz ciklusa o Glem-bajevima.

lekta tiče, jedino se slovenski prevodilac našao u tako sretnoj situaciji da je bez štete za svoje čitaoce mogao ostaviti kajkavske dijaloge neizmijenjenima. Švedski prijevod daje tim dijalozima laku arhaičnu i dijalekatsku notu, s time da se ne radi ni o kakvu konkretnom dijalektu,¹⁶ dok danski i rumunjski zadržavaju samo laku arhaičnost,¹⁷ bez traga dijalektalnih osobina. Ruski i češki prijevod posežu za specifičnim supstandardnim formama, koje nemaju svojih adekvata u drugim jezicima,¹⁸ ali što se tiče razumljivosti, nesumnjivo su bliže standardnom jeziku negoli kajkavština. Svi se ostali prevodioci služe normalnim standardnim jezikom, eventualno nešto nižega kolokvijalnog tipa, ali tu se radi samo o stilskoj, a ne i o jezičnoj ravnini.

Koliko je to promašeno, najbolje nam svjedoči njemački prijevod, u kojem nema diferencijacije između triju Krležinih jezičnih sredstava (izuzev već spomenutu grafičku oznaku za autorov njemački tekst), tako da Pacakov »prijevod« naprosto samo prepričava Jagine riječi:

[...] *Jaga konnte keine einzige Angabe machen. Sie blieb bei ihrer ersten Formulierung: »Bitte Sie schön, gnädiger Herr, ich habe mit meinen Augen seine Herrlichkeit gesehen, wie jetzt Sie, und kann Ihnen nichts anderes sagen! Wie man Geister sehen muß, das kann ich nicht wissen. Wie man das macht, darum sollen sich klügere kümmern, die es verstehen!«*

»Was sagt sie, ich versteh sie kein einziges Wort«, ließ sich wiederum die Stimme der Gräfin hören, und ihr Adamsapfel hüpfte unter dem Stimmband, als habe sie dort unter ihrer Haut etwas lebendiges, das jetzt in Bewegung geriet.

»Sie kann nicht wissen, sagt sie, wie man Gespenster schaut! Sie hat den seligen Grafen gesehen, aber wie man Geister eigentlich schauen soll, für das sollen sich diejenigen kümmern, die solchen Sachen besser verstehen!«

Neupučen njemački čitalac ne može dakle uopće shvatiti zbog čega grofica Jagu ne bi mogla razumjeti, a Pacaka razumije. Neupučeni pak čitaoci većine ostalih prijevoda, videći da grofica govori njemački, moraju doći do zaključka da ona ne zna hrvatski i da joj je zato potreban prevodilac, što međutim ne odgovara stvarnosti – grofica očito razumije hrvatski književni jezik, jer u istom poglavlju sudjeluje i u onim razgovorima koji se vode hrvatski ili uz miješanje hrvatskih i njemačkih fraza.

¹⁶ Kao da su u hrvatskom upotrebljeni izrazi kao *tebika*, *tizim*, i sl.

¹⁷ Kao da se u hrvatskom kaže *Oni* umjesto *Vi*. S druge strane, rumunjski prevodilac ubacuje i neke čisto intelektualne ili knjiške riječi, koje uopće ne pristaju u Jagina usta, npr. neologizam *aproximație*, ili *vestibul* umjesto *tina*, odnosno bar *vestiar*, *hol*.

¹⁸ Tzv. *prostorečie* u ruskom i *obecná čeština* u češkom (tj. općečeški kolokvijalni jezik).

Mislim da citirani pasusi uvjerljivo dokazuju kako je opravdan zahtjev da se dijalekatske i inojezične interpolacije u literarnom tekstu moraju jezično tretirati drugačije nego dijelovi pisani književnim jezikom, a sloboda prevodioca ogleđa se samo u izboru postupka kojim će izraziti tu razliku.

I na koncu, željela bih da bar nabacim još jedan aspekt teme o ulozi dijalekata u prevodilačkom procesu. Problem naime možemo sagledati i u obratnom pravcu, tj. možemo raspravljati ne samo o prevođenju s dijalekata nego i o prevođenju literarnih djela, pisanih standardnim jezikom, na dijalekte drugih jezika. I tu bismo morali drugačije tretirati naše stare prijevode, ili točnije, prerade stranih djela, nastale prije stvaranja hrvatskoga standardnog jezika (npr. dubrovačke prerade Molièrea, ili Frankopanov prijevod Molièreova *Georgesa Dandina*,¹⁹ ili stare kajkavske prijevode), a drugačije dijalektalne prijevode nastale u novije doba (npr. Domjanićeve kajkavske prijevode s ruskoga, slovenskog i provansalskoga, Goranove kajkavske prijevode Rimbauda i Waltera de la Marea, Jakšičeve čakavske prijevode Jesenjina, itd.), koji očito predstavljaju prevodilački pandan hrvatskoj dijalektalnoj književnosti. Mislim da su takvi slučajevi u drugim književnostima posve iznimni, a ako mogu izvući neke zaključke iz poznavanja hrvatske literarne situacije, pretpostavila bih da ih možemo očekivati prvenstveno u zemljama u kojima i inače imamo pojavu dijalektalne književnosti, jer u nas takve eksperimente provode, bar koliko mi je poznato, samo predstavnici dijalektalnoga književnog stvaranja. Analiza motivâ koji su pojedine književnike potaknuli na takve postupke i analiza izbora literarnih tekstova na kojima su ih primijenili, dale bi nam sigurno nove zanimljive rezultate, no to je već tema za posebnu studiju.

¹⁹ Dubrovačke su prerade pisane normalnim onodobnim dubrovačkim izrazom, a Frankopanov prijevod ne razlikuje se jezično od njegovih pjesama, pisanih specifičnom zrnisko-frankopanskom čakavsko-kajkavsko-štokavskom mješavinom, samo što prevareni muž govori slovenski.